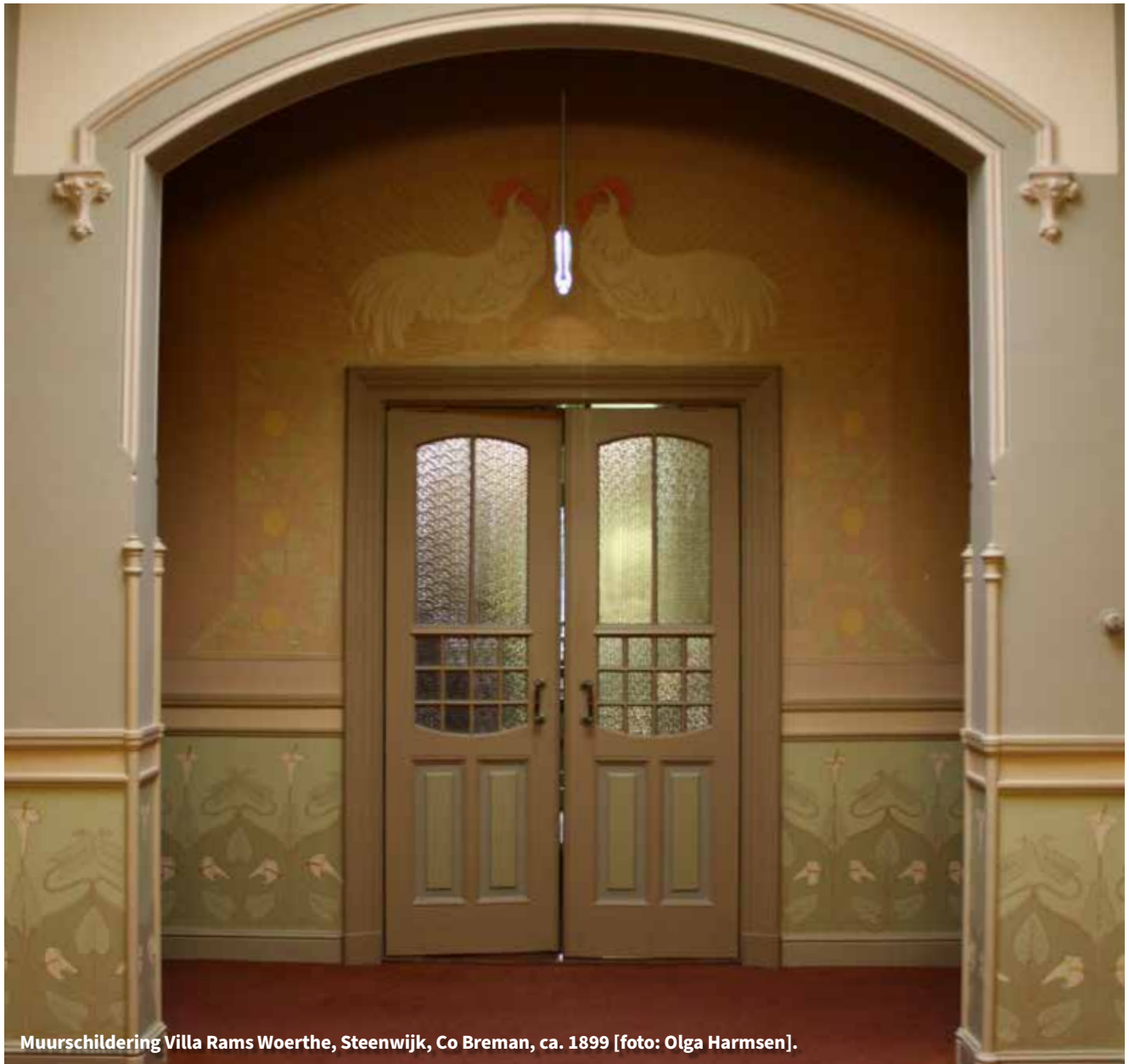

Muurschildering Villa Rams Woerthe, Steenwijk, Co Breman, ca. 1899 [foto: Olga Harmsen].

Nieuwe Kunst

En hoe de natuur de urban jungle weer terugveroverde

De negentiende eeuw wordt gekenmerkt door industrialisatie, mechanisatie en massaproductie. Er was vervuilende industrie in overvolle steden en verkrotting, maar ook een ongekennde economische groei, drastische wijzigingen in het kunstonderwijs en een hernieuwde interesse in de natuur. Rond 1890 was de tijd rijp voor... een Nieuwe Kunst.

tekst **OLGA HARMSSEN**

Rond de jaren vijftig van de negentiende eeuw was de tweede industriële revolutie in volle gang. Dankzij de mechanisatie werden imitaties van luxeproducten en kunstvoorwerpen en masse geproduceerd. Gevolg hiervan was dat spullen opeens voor een grote groep beschikbaar waren. Vroegere stijlen werden gekopieerd en kwaliteit was minder belangrijk. Iedereen kon nu in stijl leven.

Arts & Crafts-beweging

Traditionele ambachtslieden konden deze nieuwe richting absoluut niet waarderen. Ze stonden op handgemaakte kwaliteitsproducten. In Engeland vormden deze ambachtslieden The Arts & Crafts Movement, onder leiding van John Ruskin en later van William Morris. Het doel van deze beweging was om mooie, duurzaam geproduceerde gebruiksvoorwerpen te maken voor de gewone man.

Arts and Crafts is dan ook geen stijl, maar eerder een filosofie, een ontwerpprincipie. Voor inspiratie keek men naar ontwerpen van vóór de industriële revolutie; naar de late middeleeuwen en de toenmalige bouwstijl, de gotiek. Logischerwijs faalde het principe, want handgemaakte producten zijn nu eenmaal veel duurder dan massaal geproduceerde imitaties, en hun 'gewone man' kon ze zich niet veroorloven.

Wereldtentoonstelling

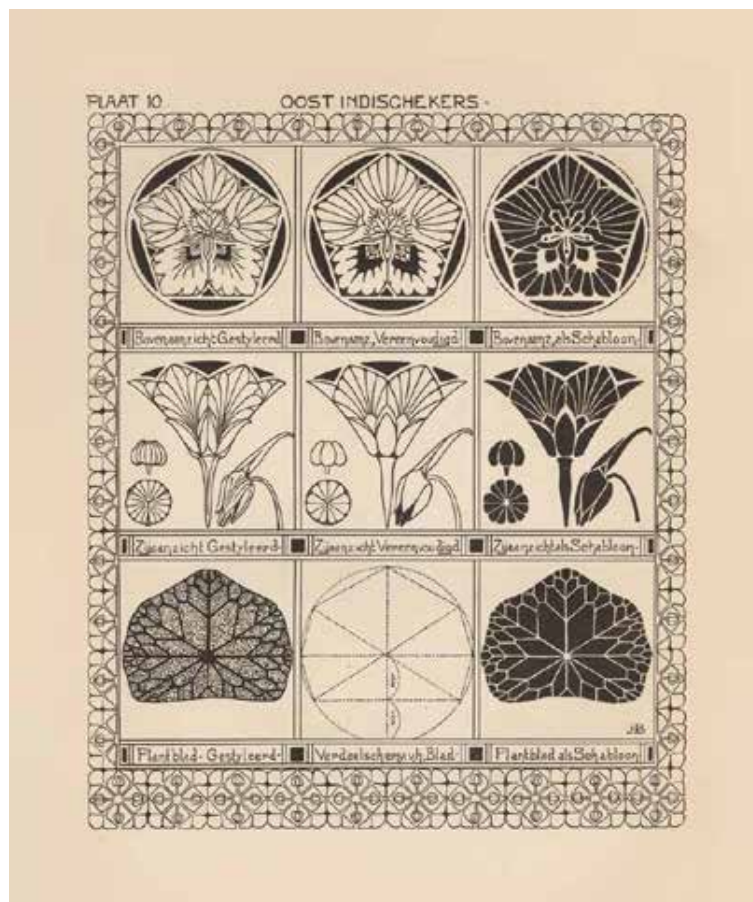
Prins Albert, echtgenoot van koningin Victoria, plande samen met andere leden van de Royal Society for the Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce, de eerste Wereldtentoonstelling als een viering van moderne industriële technologie en design. Voor het organiseren van de tentoonstelling werd de Royal Commission for the Exhibition of 1851 opgericht. Deze commissie bekritiseerde achteraf alle tentoonstellende landen. Ze zouden zich allemaal schuldig hebben gemaakt aan historisering en modern design ontbrak. De commissie riep op tot onmiddellijke maatregelen: er moesten scholen worden opgezet in designonderwijs en er moesten musea worden opgericht met educatieve designcollecties.

Nieuwe kunst

Niet lang daarna werden overal in Europa scholen opgericht om de gewenste opleidingen in tekenen en ontwerpen van de grond te krijgen. De leerlingen van deze scholen kunnen we beschouwen als de eerste echte 'ontwerpers' of 'designers'. Tegelijkertijd werden er musea voor toegepaste kunst opgericht om

Detail muurschildering Remonstrantse Kerk, Dordrecht, Kromhout, ca. 1911 [foto: Olga Harmsen].

Plaat 10 Oostindische Kers, Het Styleeren en toepassen van Natuurvormen in vlakornament, J.H. Boot, ca. 1911 [afbeelding: Olga Harmsen].

voorbeelden van goed ontwerp te verzamelen en de eerdergenoemde leerlingen te inspireren.

Nijverheidskunstenaars op het Europese vaste land waren uiteindelijk degenen die daadwerkelijk

Haardscherf met batik met daarop een ornamentaal vissenpatroon van snoekbaarzen, Chris Lebeau, 't Binnenhuis, ca. 1900 – 1902 [foto: Rijksmuseum].

verandering teweegbrachten. Zij waren klaar voor een nieuwe vorm van kunst, gebaseerd op creativiteit en vakmanschap. Ze wilden geen kopieën van stijlen uit het verleden meer maken, en geen massaproducten van slechte kwaliteit. Gefinancierd door een nieuwe sociale klasse, de *Nouveau Riche*, bereikte de Nieuwe Kunst (Art Nouveau/ Jugendstil) rond 1900 haar hoogtepunt.

Flora en fauna

De nieuwe stroming ontwikkelde zich in elke Europese regio op een unieke manier, beïnvloed door regionale culturele verschillen. Maar al die regionale varianten hadden ook gemeenschappelijke kenmerken. Een van de belangrijkste kenmerken van deze nieuwe vorm van kunst was de aanwezigheid van motieven en patronen gebaseerd op flora en fauna.

Meestal waren het sierlijke zweepslijnen en enigszins gestileerde planten en bloemen met lange stelen (zoals lelies, calla's, irissen, klaprozen en rozen), gracieuze dieren (zwanen, pauwen en libellen) en slanke vrouwfiguren met lang haar en wapperende jurken. In tegenstelling tot de zwierige Art Nouveau die bij onze zuiderburen populair was, ontwikkelde zich in Nederland een strakkere, meer geometrische Nieuwe Kunst.

Theosofie

De afwijkende vorm in Nederland is te herleiden naar tot de secularisatie die tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw de weg vrij maakte voor de Theosofie. Gesteund door contemporaine ontdekkingen, zoals microscopische beelden van eencelligen en gedetailleerde foto's van kristallen, zagen theosofen in de wiskunde een bewijs dat alle vormen in de natuur waren gebaseerd op geometrische wetten. Enkele honderden kunstenaars werden lid van de Theosofische Vereniging. Ook via de Vahâna-loge in Amsterdam, opgericht in 1896 door De Bazel en Lauweriks, kwamen veel Nederlandse ontwerpers in aanraking met het theosofische gedachtegoed. En zij onderwezen op hun beurt de volgende generatie vaklieden op de teken- en nijverheidsscholen. De hervorming van het teken- en nijverheidsonderwijs was een belangrijke pijler onder de nieuwe nieuwe vorm van kunst. Onderdeel van dat onderwijs was de studie naar het vlakornament. In Nederland verschenen tal van nieuwe voorbeeldboeken van de hand van fervente aanhangers van het theosofische 'ontwerpen op systeem'. Denk bijvoorbeeld aan *Het ontwerpen van vlakornament* (J.D. Ros, 1905), *Het Styleeren en toepassen van Natuurvormen in vlakornament* (J.H. Boot, 1911) en *Handleiding bij het ontwerpen van motieven naar plantvormen* (A.A. Tekelenburg, 1913). Uit deze boeken kon men leren tekenen volgens de nieuwe theosofische ontwerpmethoden.

Tegelpaneel in het Tegelmuseum, Otterlo [foto: Olga Harmsen].

Het vlakornament

Een vlakornament ontstond in het ideale geval uit geometrische grondvormen (cirkels, driehoeken en vierkanten) en gestileerde natuurmotieven. De ontwerper moest de natuurlijke vormen stileren, maar mocht deze beslist niet kopiëren. Alle reliëf moest weggelaten worden. De gestileerde motieven werden vervolgens overal op toegepast: op gevels, tegels, meubels, boekbanden, stoffen en natuurlijk op gebruiksvoorwerpen.

Uitermate geschikt voor vlakornamentiek bleek de Javaanse batiktechniek. De batiks werden onder andere toegepast op speldenkussens, theemutsen en kussenhoesjes. Maar ook als kamerscherm en wandbespanning, met als ultiem voorbeeld de Dijsselhofkamer in het Haagse Kunstmuseum.

Onderschat erfgoed

Decennialang heeft men in binnen- en buitenland gedacht dat er in Nederland niet zo veel Nieuwe Kunst te vinden was. Maar dit berustte op een misverstand. Er is in Nederland inderdaad niet zo veel zwierige Art Nouveau te vinden. Maar wanneer de oplettende kijker eenmaal weet wat de kenmerken van de Nederlandse variant op de Art Nouveau zijn, vindt men onze gestileerde Nieuwe Kunst overal terug.

Kaft & Plaat 19 Rand- en vlakversiering Kastanje, Handleiding bij het ontwerpen van motieven naar plantvormen, A.A. Tekelenburg, 1913 [foto: Olga Harmsen].

Over de auteur:

OLGA HARMSSEN is eigenaar van Maison l'Art Nouveau en schrijft sinds 2012 over Art Nouveau op haar blog About Art Nouveau. Zij ontving in 2019 een Special Mention of the Jury tijdens de European Heritage Awards/Europa Nostra Awards.

Dijsselhofkamer met batik wandpanelen met daarop gestileerde flora en fauna, van Gerrit Willem Dijsselhof, E.J. van Wisselingh & Co en Wilhelmina Keuchenius [foto: Kunstmuseum Den Haag].